

ISTORIA ȘI REFORMA ÎNCHISORILOR ROMÂNEȘTI

BRUNO ȘTEFAN

HISTORY AND REFORM OF ROMANIAN PRISONS

An insightful look through the history of punishment and prisons offers a new perspective on the changes that have been undergone or would occur in the Romanian penitentiary system. In the last instance the Romanian punishment and prisons have not displayed the same functions from their origin till now. The study of documents, old chronics and writings of various historians unveil huge differences in thinking the punishment and the role of prison in different historic ages. There were times when the prisons were situated either in the center of society (in country's Principe or boyars' courts) or times when they were placed at society's periphery. The execution was public or hidden. A trip in the history of the Romanian detention system opens a wide window toward the future of this social system.

1. DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ ÎN SECOLUL XVIII

În percepția comună, închisoarea pare neschimbată de la facerea ei și pare să se fi născut odată cu apariția oamenilor. Știm din *Vechiul Testament* că Iosif a stat la închisoare, ieșind doar grație faptului că a descifrat visele faraonului. Platon a vorbit și el cu patru secole înaintea erei noastre despre închisoare în *Legile*. Iar romanii au rămas celebri cu Tullianum – locul în care erau ținuti la parter gladiatorii și condamnații la moarte, iar, la etaj, cei ce urmau a fi exilați sau pedepsiți. Se pare că nici o societate nu rezistă tentației de a priva de libertate o parte a membrilor săi. Istoria certifică, așadar, existența pușcăriilor ca locuri de pedeapsă, în care au fost aruncați cei care încălcau legile și atentau la ordinea socială. Teama de pedeapsă a stat la temelia societăților, iar închisoarea a fost ultima dintr-un șir întreg de instituții menite să protejeze statul și pe guvernanții săi.

Dar închisorile nu au fost la fel de-a lungul vremilor, iar variațiile au fost atât de mari, încât între închisorile feudale și cele din epoca modernă par a nu exista în comun decât numele și funcția strictă de închidere a individului, multe componente dispărând și apărând altele noi, în funcție de modul de înțelegere a pedepsei și a dreptății. Sute de ani, pedeapsa cu închisoarea nu a fost stipulată prin lege, aplicându-se în funcție de dispozițiile autorităților locale sau statale.

În Antichitate și în Evul Mediu timpuriu, pușcăria era locul în care indivizii erau ținuti până la executarea sentinței, având funcția pe care o au azi casele de

arest preventiv. Detenția era de scurtă durată – câteva zile, deseori doar câteva ore – până când avea loc judecata.

Dacă despre existența unui cod juridic pe actualul teritoriul al României în perioada dinaintea secolului I e.n. nu există nici o informație, iar despre modul de pedepsire a infractorilor se fac doar speculații (că erau utilizați la muncile clasice sau la lucrările publice), despre funcționarea justiției în provincia romană Dacia Felix ne putem face o idee, gândindu-ne că aplicarea dreptului roman s-a extins și la acest teritoriu, la fel cum s-a extins asupra tuturor provinciilor cucerite: cetățenii romani nu puteau fi judecați decât de guvernatorul provinciei, dar condamnarea la moarte o pronunța doar împăratul. Amfiteatrul de la Sarmisegetuza se pare că avea și rolul de tribunal, prezidat de guvernator¹. Cucerirea romană a adus cu sine primele închisori, în fapt, locuri de executare a muncii silite: cariere de piatră, de aur, saline, mine. Exploatarea unor astfel de cariere se făcea cu persoane condamnate, dar sigur e că acestea lucrau împreună cu persoane libere, sub supravegherea unor specialiști romani, care au adus cu ei metode perfecționate de lucru, tehnici moderne.

De la retragerea aureliană până la formarea statelor feudale românești, informațiile despre sistemele de pedeapsă lipsesc, unii autori² tinzând să creadă că influența romană – și apoi cea bizantină – ar fi fost puternică în sistemul penal regional, care, prin îmbinarea obiceiurilor băștinașe cu cele ale popoarelor migratoare, a dus la apariția Jus Valachicum sau Legea Românească.

*Judecătorii judecau după obiceiurile pământului, păstrate din generație în generație, pedepsele fiind la buna chibzuință la lor. Judecata se făcea fără multe formalități. Se asculta pâra ridicată contra acuzatului, iar dacă acesta nu avea nimic de spus pentru dezvinovățirea lui, se pronunța pedeapsa, care se executa fără întârziere³. Judecata boierilor era deseori arbitrară, iar pentru uniformizarea sistemului penal, primii domni au cerut ajutorul împăraților vecini. Dimitrie Cantemir relatează în *Descrierea Moldovei* că Alexandru cel Bun a primit în prima jumătate a secolului XV de la Împărații Țarigradului împreună cu Coroana Crăiască legile Grecești zise Vasilicale, care erau copiate în cărțile lui Balsamon. Și din cărțile acestea prea largi au scos numai ceea ce este acum Legea Moldovei⁴.*

¹ Citând din *Istoria romană* a lui Dio Cassius, Petru Maior, în a sa *Istorie pentru începutul românilor în Dacia* (București, Editura Albatros, 1970, p. 94), spune că prădătorii prinși fură duși robi la Roma, pre carii îi feceră să se lupte în teatru cu sverii.

² Radu Ciuceanu, *Regimul penitenciar din România. 1940–1962*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, 2001, p. 9.

³ Grigore I. Dianu, *Istoria închisorilor din România. Studiu comparativ. Legi și obiceiuri*, București, Editura Tipografia Curții Regale, 1901, p. 2.

⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, Editura Albatros, 1974, p. 76. Despre utilizarea frecventă în Țările Române a *Manualului de legi* a lui Constantin Harmenopoulos (jurist bizantin din sec. XIV), cunoscut și sub numele de *Hexabiblos* sau *Cele 6 cărți*, care rezumă vestitul Codex de legi realizat în secolele IX și X de Vasile I Macedoneanul și Leon al VI-lea cel Înțelept, vorbesc și Nicolae Iorga (*Bizanț după Bizanț*) și Neagu Djuvara (*Între Orient și Occident*).

Doar domnitorul avea dreptul să judece infracțiunile grave, asistat de boierii din Sfatul sau Divanul Domnesc. Acesta se întrunea de regulă săptămânal, de aceea, temnițele și beciurile din curțile voievodale și boierești erau populate scurtă vreme de arestați. Doar în cazul deplasărilor domnilor în alte localități sau țări, judecata se amâna până la sosirea lor. În timpul războaielor, arestații erau adesea trimiși să lupte. Pedepsele judecate de domn erau foarte aspre, pedeapsa cu moartea înlocuind orice altă formă de pedeapsă grea. De aceea, detenția era premergătoare morții, indivizii aruncați în închisoare scăpând greu cu viață. Dacă nu erau omorâți, erau închiși în gropnițe și beciuri, de unde rar mai vedeau lumina zilei.

Domnitorii încredințau frecvent dreptul de a judeca faptele mărunte boierilor sau înalților ierarhi și egumeni din mănăstiri. Ștefan cel Mare a acordat, de exemplu, mănăstirii Probota, în 1472, dreptul de a-i judeca pe săteni, cu excepția crimelor și răpirilor de fete. Și Petru Vodă, în 1448, a acordat altor mănăstiri jurisdicție ecumenică, pe baza unei tradiții mai vechi, de sorginte bizantină. Judecata monahală a fost probabil una eficientă, căci puține plângeri veneau către Divan din regiunile administrate juridic de preoți, fapt ce i-a făcut pe domni să acorde tot mai multor mănăstiri dreptul de judecată.

Credința religioasă a influențat foarte mult sistemul juridic medieval. În Săptămâna Mare și în ajunul Crăciunului, erau eliberați toți cei închiși și nejudecați. Duminica era o zi fericită pentru cei întemnițați, deoarece primeau ajutoare (hrană și îmbrăcăminte) de la credincioșii veniți la slujbe.

În Țara Românească, mănăstirile au fost cele mai dure sisteme de detenție. Vlad Țepeș a zidit la 1457 mănăstirea Snagov, ca loc principal de surghiun al boierilor care i se opuneau. *Sub cuvânt că ei trebuiau să facă rugăciuni spre a se pocăi și a li se ierta greșelile, erau duși într-o cameră ca să se închine la icoana Maicii Domnului. N-apucau bine să-și sfârșească rugăciunea și pardoseala le fugea de sub picioare, ei căzând într-o groapă adâncă și plină de cuțite tăioase, unde mureau, zbatându-se în chinurile cele mai îngrozitoare. Aici și-au găsit moartea mulți boieri ai țării*⁵. Tot această mănăstire avea o altă cameră de tortură, dotată cu sofisticate mecanisme de schingiuire. Ambele camere au fost deființate abia la jumătatea secolului XIX.

Mănăstirile cu *regim special* s-au înmulțit în secolele XVI–XVII în ambele țări românești: Dobrovăț – zidită de Ștefan cel Mare în 1503 în Vaslui, Bisericanii – zidită de Ștefăniță Vodă în 1520 în Neamț, Mărginenii – ridicată de Șerban Cantacuzino în 1509 în Prahova, Mislea – construită de Pătrașcu Basarab în 1557 în Prahova, Pângărași – ctitorită de Alexandru Lăpușeanu în 1564 în Neamț, Plătărești – ridicată de Matei Basarab în 1646 în Ilfov, sau Arnota, Dintr-un Lemn, Cernica, Pantelimon, Comana, Ostrov, Cozia, Văcărești, Secu, Bucovăț, Ocnia, etc.

Închisori funcționau și în beciurile boierești, iar grosurile, temnițele și ocnele erau cele mai importante locuri de detenție. Ele erau populate nu doar de bărbați, ci

⁵ Grigore I. Dianu, *op.cit.*, p. 17.

și de femei, cele mai multe fiind neveste de boieri sau femei de moravuri ușoare. Mihail Kogălniceanu descrie⁶ cum soțiile a 3 boieri erau legate ziua la *puști* și noaptea închise în „odăile seimenilor”. *Domnul prindea pe femeile lor de le ținea în grosuri, pe unele câte un an și mai bine, dintre care multe au și murit de foame, iar altele de prunc, că erau multe și grele de-și făceau copiii prin grosuri, până au început a grăi și unii a umbla în picioare.*

Nicolae Muste descrie în *Cronica* sa grosul de sub turnul bisericii de la Curtea Domnească din Iași, din vremea lui Ștefan Tomșa⁷, și ocna băcăuană, în care rar se întâmpla ca un ocaș să trăiască mai mult de 4–5 ani.

Până la jumătatea secolului XVII, regimurile de pedeapsă au variat de la o temniță la alta, în funcție de predispozițiile boierilor sau călugărilor care le administrau. În unele mănăstiri existau coduri de legi bizantine, traduse în slavonă. Pravila de la Neamț este o traducere după *Syntagma* de la 1335, a juristului bizantin Matei Vlăstari. Ea a fost tradusă în slavonă încă din 1342. Pravila de la Bisericanii din 1512 și cea de la Putna din 1581 conține *Proheiron* (manualul) împăratului Vasile Macedoneanul. În 1563, se tipărește pravila bisericească, după canoanele patriarhului Ioan al Țarigradului.

Până în 1646, în Moldova și 1652, în Muntenia, date la care au apărut pravilele lui Vasile Lupu și Matei Basarab, nu a existat o legislație a pedepselor, închisorile funcționând independent de orice sistem juridic, după *obiceiul pământului*, organizarea lor nefiind reglementată de nici o lege, în fapt fiind lăsate la discreția autorităților care le gestionau. Ele erau adesea niște gropi sub pământ (de aici și denumirea de gropnițe sau grosuri) sau beciuri ale conacelor, fiind și locurile de executare a unor tipuri de schingiuiiri și torturări.

Pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, colecții de texte din canoanele împărătești, constituie primele legislații penale românești, în care principalele pedepse prescrise au fost⁸:

– **scoaterea ochilor**, pentru cel care gonește un păzitor de vite și pentru cel ce fură a treia oară;

⁶ Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom. II, București, 1872, p. 22.

⁷ *Era un turn mai înainte în chip de clopotniță și sub turn era visteria și sub visterie, temnița în care se închideau tâlharii, ucigașii, foarte lucru prost a privi cineva sub biserică, adică sub casa lui Dumnezeu temnița tâlharilor. Dar și turnul acela al bisericii nu era pentru treaba bisericii, ci semnele morții, că, carele din boierii se află niscaiva fapte rele în acel turn îl închidea. Putem zice că se aseamănă cu edicula ce este la Țarigrad și, cum acei ce închideau Turcii nu mai aveau nădejde de viață, așa și aici, în țară la noi, era turnul bisericii domnești. Nicolae Muste povestește că tot secolul XVII temnițele gemeau de tâlhari, de boieri căzuți în dizgrația domnilor și de oameni care nu-și plăteau dările: Cari nu aveau să dea îi lega la pusce și îi ungea cu miere ca să-i mănânce muștele și nu numai boierilor le făcea această strâmbătate, ci și jupăneselor asemenea. Și nu era nici o închisoare pe toate orașele să nu fie plină de bărbați, de muieri carele la acele închisori născuau prunci și îi cresceau mărișori copii și fără închisoare altă casă nu știau.*

⁸ Ioan C. Filitti, *Vechiul drept penal românesc*, în „Revista de drept penal și știință penitenciară”, București, 1934.

- **tăierea mâinilor**, pentru cel care taie via sau pomii vecinilor, care pune foc la un grajd sau magazie, care dărâmă casa sau grajdul altora, pentru paricid (care este apoi ucis);
- **tăierea în bucăți** a cadavrului paricidului;
- **însemnarea la nas** a celui care fură a doua oară lucruri de mică valoare, a hoțului din biserici, a mamei care își prostituează fiica;
- **arderea de viu** a celui care pune foc la o casă, a slugii care fură femeia sau fiica stăpânilor;
- **arderea cadavrelor** falsificatorilor de monezi și a sodomiștilor;
- **plimbarea goi și bătaia în public** a bigamilor, a hoților la prima greșeală, a săracilor care seduc fecioare, a bărbaților care își prostituează soția, a suduitorilor;
- **legarea de cozile cailor** a slugii care vinde pe feciorul sau robul altuia și a paricidului;
- **spânzurătoarea**, pentru cel ce dă drumul noaptea din grajd oilor și acestea sunt mâncate de fiare, pentru cel ce a comis mai multe tâlhării, care a furat a treia oară, a slugii care a furat a doua oară de la stăpân, a ucigașilor, răpitorilor de fecioare și de femei cinstite, seducătorii la a treia înfăptuire, incestuoșii;
- **tăierea capului**, pentru cel care a cheltuit banii pe care trebuia să-i predea, perceptori de taxe ilegale, falsificatori de monedă, sodomiști, bărbați care își prostituează fiica și soția, ori care țin casă de toleranță, îndemnători la lepădare de călugărie, suduitori față de domnie, atentatori la viața înalților dregători;
- **munca în mine**, pentru boierul recidivist în tâlhărie, pentru cel care a furat prima oară la drumul mare, pentru boierul care vinde fiul sau robul cuiva, pentru bigami, suduitori;
- **surghiunul**, pentru boierul care a rănit pe cineva pentru a-l fura, vameșul corupt;
- **bătaia**, pentru cel care fură animale, unelte agricole, recolte, care intră cu vitele în ogorul altuia, umblă cu măsuri false, otrăvește câine ciobănesc, seduce fecioară;
- **cazna**, pentru a descoperi furturi, omoruri, otrăviri, complicități;
- **rușinarea**, pentru suduitor, sodomist, defăimător, cel care s-a lepădat de călugărie, pentru copiii otrăvitorilor;
- **amenda**, pentru cel care reține pe țaranul altuia, fură plug, mută hotar pe ascuns, boier ucigaș (uneori), bogatul care seduce o fecioară;
- **confiscarea averii** însoțește pedeapsa pentru suduitori și uneltitori ai domniei;
- **despăgubirea** valorii prădate;
- **pierderea zestrei**, pentru soția adulteră;
- **azilul în biserică**, pentru toate faptele, mai puțin răpitul de femei, adulter, crimă;
- **dezmoștenirea copiilor**, pentru cei care se împreunează cu animalele;
- **tăierea limbii**, pentru cei care jură strâmb;

- **moartea prin sabie**, pentru robul care are raporturi cu stăpâna lui, incest, otrăviri, vrăjitorie, dezertare la dușman, răzvrătirea poporului contra domnului;
- **tăierea organului sexual**, pentru raporturi sexuale cu animalele;
- **raderea părului**, pentru hoții din biserică;
- **tragerea în țepă**, practică și de turci, ruși, unguri, bulgari, constatată și pe vremea Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Ioan Vodă cel Cumplit, Radu Mihnea, Leon Tomșa, până în vremea lui Caragea, pe la începutul secolului XIX;
- **legarea la stâlp**, practică tot până la regulamentul organic, ca și **încercarea și jugul**;
- **compoziția** (înțelegerea între părți), practică doar pentru infracțiunile private, care nu periclita comunitatea sau autoritatea domnească. Ea s-a aplicat până în secolul XIX la fiecare judecată, însoțită de amenzi.

Existau așadar pedepse diferite pentru aceeași vină, iar recidiva se pedepsea aspru.

Închisorile aveau rolul de a constrânge la îndeplinirea unei obligații și de a smulge mărturiile celor ce urmau a fi judecați. Ele au fost puse sub autoritatea Marelui Armaș, numit de Miron Costin *instigator domnesc, cel care supune la moarte și la tortură* după Paul din Alep. Puterea lui era atât de mare, încât putea deține sau elibera pe cineva fără forme legale întărite de domn.

Pravilele au consfințit intrarea Țărilor Românești în cel mai represiv sistem juridic avut vreodată, numai în timpul domniei lui Vasile Lupu fiind executați 40 000 condamnați, la care se adaugă alte mii de persoane trimise să lupte în diverse bătălii și alte mii executate fără judecată. *Cronicile vorbesc de scoaterea ochilor, otrăvire, tăierea capului, spânzurarea câte doi de păr, punerea la plug, arderea în foc, purtarea de cozile cailor, ocna, surghiunul, orbirea, tăierea vreunui membru al trupului, însemnarea nasului, pecetluirea la mână, bătaia cu toiage, închiderea în gros, confiscarea averii și altele*⁹. Timp de mai bine de un secol și jumătate de la apariția pravilelor, închisorile au îndeplinit mai ales funcția de executare a supliciilor. Ele erau păzite de una sau două slugi înarmate, uneori și de unul sau doi armași.

Aflat sub jurisdicție maghiară, Ardealul a cunoscut o dezvoltare mai rapidă a închisorilor, cetățile fiind construite de la început cu locuri speciale de detenție, la fel și tribunalele, parlamentele și dietele locale. În secolele XVI–XVII, s-au construit închisori în toate cele 8 scaune secuiești (corespunzătoare județelor Mureș, Harghita, Covasna de azi) și în mai toate orașele maghiare. Cele mai multe erau de mici dimensiuni, aflate în curtea guvernatorilor/primarilor locali, păzite și întreținute de 2–3 temniceri, care verificau zilnic (dimineața și seara) starea celulelor, pereții și închizătorile ușilor și raportau neregulile magistraților orașului. Detenția era de scurtă durată (de regulă sub o lună), fiind însoțită frecvent de amenzi. Hrana o asigurau rudele și cunoscuții, arestații fiind vizitați fără aprobări

⁹ Ștefan Berechet, *Judecata la români*, citat preluat din cartea lui Octav Gorescu, *Văcăreștii Mânăsire. Văcăreștii Penitenciar*, București, 1930.

speciale, singura limitare fiind cea a cantităților de băutură adusă: nu mai mult de un litru de vin și un sfert de litru de rom sau palincă pe zi. Cel mai dur regim de detenție era în cetățile marilor orașe, unde arestații erau ținuți în lanțuri și cătușe la mâini și la picioare. Ei erau însă permanent vizitați de preoți, care se ocupau și de educația lor. Urme ale locurilor de detenție mai pot fi văzute și astăzi în cetățile Sighișoarei sau Alba-Iuliei, iar închisorile de la Gherla și Aiud sunt cele mai vechi așezământe de detenție de pe teritoriul României, cu o vechime de 3–5 secole. Dietele și Parlamentele locale au elaborat din vreme regulamente ale închisorilor, iar orice detenție avea la bază un ordin scris sau o hotărâre administrativă. Condițiile de arest preventiv erau mai blânde, cei încarcerați putând să-și păstreze și să primească haine de acasă, să beneficieze de asistență medicală, toți având bani asupra lor și doar cei săraci fiind întreținuți de administrație.

Secolul XVIII a fost secolul trecerii la pedeapsa cu închisoarea. Pușcăria și-a păstrat în tot acest timp și rolul de loc al supliciilor și de așteptare a unui verdict cu efecte corporale (bătăi, torturări, omorări), dar, în același timp, detenția a devenit pedeapsă prin ea însăși. Durata încarcerării a crescut, pedeapsa cu închisoarea devenind una din pedepsele blânde, de care beneficiau doar puțini condamnați. Corpul a continuat să fie principala țintă a represiunii penale, fiind expus pe străzile și ulițele orașelor și satelor, mutilate, dezmembrate, amputate, spânzurate, purtând la gât tăblița cu faptele comise. Dintr-un ceremonial al dreptății, supliciuul a devenit o rutină, făcut cu sânge rece, fără remușcări. Nicolae Muste descrie represiunile pe care domnitorii le porneau împotriva boierilor potrivnici, la urcarea pe tron: *Mihail Racoviță... au prins pe mulți din Moldova ce pe toți cu morți groaznice îi au omorât. Pe unii îi au spânzurat, pe alții îi ardeau în foc de vie, pe alții de coaste spânzurați, pe alții de picioare, cât de groază nu puteai să treci pe ulița cea mare, pe unde atâția oameni spânzurați și într-un fel și într-altul și cu atâția morți ce făceau tâlharilor, tot nu se păraseau*¹⁰. Grigore I. Dianu relatează că Alexandru Constantin Mavrocordat a hotărât în Moldova ca ucigașii să fie executați în văzul tuturor, în locurile unde au ucis.

Execuția pedepsei reprezenta partea publică a procesului penal, suferința fizică afișată și durerea expusă a corpului fiind principalele ei elemente constitutive. Meseria de călău a căpătat specializări tot mai rafinate, necesitând instrumente de tortură tot mai laborioase. Fiecare închisoare avea o cameră de tortură, prin care treceau aproape toți condamnații, pentru mărturisirea faptelor comise. Gâdele a fost un personaj din ce în ce mai prezent la curțile voievodale, neîubit, dar extrem de necesar. Într-un secol în care durata medie a unei domnii era de 2–3 ani, iar aceasta se cumpăra de la mării dregători turci cu sume mari de bani, în paralel cu o creștere continuă a haraciului și a celorlalte dări către Înalta Poartă, dorința de recuperare grabnică a banilor crea nemulțumiri atât în rândul boierilor,

¹⁰ Nicolae Muste, *Cronica*, citat preluat din Ioan Chiș, *Istoria penitenciarelor din România*, în „Revista de Știință Penitenciară”, 1996, nr. 2(25), p. 31.

cât și al oamenilor simpli, nemulțumiri concretizate în numeroase acte de revoltă. Haiducia a fost un fenomen apărut în această epocă, iar pentru stoparea lui au apărut noi mecanisme de represiune.

2. REFORMAREA SISTEMELOR PUNITIVE FEUDALE

Unul din cei mai importanți reformatori ai sistemului penal românesc a fost Nicolae Mavrocordat. Școlit în Apus, corespondând frecvent cu filosofii și cu împărații occidentali și apreciat de sultanul Turciei, Nicolae Mavrocordat (fiul lui Alexandru Mavrocordat, zis Exaporitul sau Păstrătorul Tainelor, care a fost mare dragoman al Înaltei Porți sau ministru de externe vreme de câteva decenii) a fost unul din cei care au dat un nou sens pedepselor și închisorii. A interzis dreptul preoților și călugărilor de a judeca, dar a dat închisorii monahale un nou sens, modern chiar și pentru vremurile noastre: *să cerce a alina durerea, pre goi să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pe cei din temniță să-i cerceteze cu milă. De ocară pentru fața noastră este a-i silnici pre ocnași, căci Domnul pre noi ne-a pus răspunzători și pentru sufletele lor, și cum îi vom trata așa și noi răsplată vom avea în ceruri. Căutați dară cu dragoste și cumsăcade să vă purtați cu ei și nu-i mai căzniți și voi cu netrebnice chinuri. Ascultători poruncilor lui Hristos, să vă milostiviți și cu dumnezeiască râvnă să cercați sufletul lor a-l îndrepta, căci ce puteți voi cu înțelepciune repara, armașii și slugile lor nicicând nu vor putea face, căci aceștia par plămădiți dintr-o sămânță mai rea decât tâlharii cei mai smintiți. Când fiare puneți tâlharului, cercați mai întâi pre voi să vedeți cum e de greu¹¹.*

În 1716, Nicolae Mavrocordat a început zidirea mănăstirii Văcărești, una din cele mai moderne mănăstiri-penitenciar din Europa, deținuții fiind scoși la slujbe în fiecare zi și tratați în același mod ca și infirmii și cerșetorii. Devenind însă foarte curând o mănăstire bogată, datorită daniilor numeroșilor bucureșteni, ea s-a transformat, după dispariția ctitorului ei, în principalul loc de recoltare a rentei, pe care toate așezămintele monahale o trimiteau la muntele Athos. De-abia Alexandru Ioan Cuza a readus-o la scopul inițial, propus de ctitorul ei. *Legenda spune că Domnul Cuza, deghizat în călător, a cerut găzduire la mănăstire – cunoscută ca fiind foarte bogată, unde călugării adunau averi speculând naivitatea credincioșilor. Ne fiind primit, el s-a întors cu armata care păzea hoții și a atacat mănăstirea, scoțând călugării afară și punând hoși în locul lor, însoțind această schimbare cu cuvintele **hoși scot de-aici și tot hoși introduc**¹².*

Doar nepotul lui Nicolae Mavrocordat, domnul Țării Românești Alexandru Mavrocordat, a reluat pedeapsa cu mănăstirea, închizând în 1762 femeile cu

¹¹ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, București, Editura Albatros, 1973, p. 175.

¹² Octav Gorescu, *Văcăreștii Mănăstire. Văcăreștii Penitenciar*, București, 1930.

moravuri ușoare la Sfântu Gheorghe, la Mitropolie. Tot el a interzis ca femeile să mai fie închise împreună cu bărbații, iar atunci când această măsură nu putea fi aplicată, a poruncit ca ele să fie închise la un om de ispravă și însurat. Iar hotărârea ca nimeni să nu stea în arest mai mult de 4 zile, fără să fie judecat, îl plasează în rândul celor mai importanți reformatori penali¹³.

Este important de menționat că, până la sfârșitul secolului XVIII, închisorile erau întreținute fie de arestați (care își plăteau costurile detenției), fie de cetățenii milostivi, care le aduceau bani, alimente și îmbrăcăminte. Cutia milei din biserici strângea donații care erau distribuite – conform unei vechi hotărâri a marilor ierarhi – în ponderi dinainte stabilite, către deținuți, cerșetori și bolnavi¹⁴. Deținuții nu erau întreținuți din bani publici, iar personalul – foarte puțin numeros – era format în parte din slugi boierești sau domnești, paza fiind asigurată de 2–3 armași. De aceea și evadările erau frecvente, evadații beneficiind deseori de un larg sprijin popular.

Sub influența lui Cesare Beccaria (*Dei delitti e delle pene*, 1764), s-au modernizat codurile penale ale tuturor imperiilor. *Instrucțiunile* Ecaterinei a II-a a Rusiei au fost traduse în Moldova în 1773. Inspirat de Beccaria, Mihai Șuțu a organizat Departamentele Criminalionului din cele două țări (înființate tot de Mavrocordat), solicitând elaborarea de dosare cu probe pentru fiecare judecată. În *Carte către boierii judecători de la Departamentul de Cremenalion de la Craiova, cum să urmeze a judeca*, el cere să primească săptămânal situația exactă a celor închiși: *s-a dat poruncă către dumnealui vel caimacan, ca pentru toți vinovații câți au găsit dumnealui închiși la pușcăria Craiovei și pentru câți se vor fi trimis și vor fi închiși de când au venit Măria sa, să trimită extractu cu arătarea de cându sunt închiși și vinovăția lor*¹⁵.

La insistențele lui John Howard, marele filantrop englez, care a vizitat în 1780 închisorile românești din București și Iași, în turneul lui prin cele mai importante case de detenție din Europa și Turcia¹⁶, Mihai Șuțu a hotărât ca arestații să poată fi eliberați pe garanție, cu condiția să fie trimiși mai întâi la spățarie pentru a fi supuși unei cercetări privind gradul de pericolozitate publică, cei care garantau

¹³ El a polemizat cu Cesare Beccaria, care propunea centralizarea sistemului punitiv și înființarea unei administrații centrale de stat, Mavrocordat argumentând – la fel ca și bunicul său – că trecerea preoților în poziții nesemnificative în pușcării le va arunca pe acestea într-o barbarie și mai mare.

¹⁴ Mitropoliile celor două Țări Românești aveau în sarcină organizarea unei părți importante a vieții de detenție. Așa cum bisericile reglementau programul cerșetorilor pe treptele lor și în alte locuri, tot așa ele aveau în responsabilitate asigurarea unui standard minim de viață pentru deținuți, ocupându-se în mod special de arestații săraci, fără resurse.

¹⁵ Radu Ciuceanu, *op.cit.*, p. 10.

¹⁶ John Howard a murit în 1790, în Rusia, în urma unei boli contractate într-una din închisorile vizitate. În urma publicării cărții *État des prisons, des hôpitaux et des maisons de force*, în 1788, John Howard devine unul din părinții penologiei ca știință, alături de Cesare Beccaria, Jeremy Bentham, William Blackstone, Gustav de Beaumont și Alexis de Tocqueville. Despre vizita lui John Howard și corespondența lui Mavrocordat cu Cesare Beccaria, vorbește Nicolae Iorga, în *Istoria românilor prin călători*.

pentru ei urmând să răspundă cu libertatea lor de purtarea eliberatului pe viitor¹⁷. Tot datorită lui s-au amenajat infirmerii în cele mai mari închisori, unde erau tratați bolnavii cu afecțiuni ușoare, pentru cei grav bolnavi dispunând internarea în spitalele civile. Deținuții au început să fie tratați mai uman, fiecare primind o rogojină pentru dormit.

Deschiderea penalității românești spre mecanisme de constrângere elaborate deja în alte părți – la Roma din 1735 exista o închisoare celulară pentru femei, la 1760 în Veneția, la 1775 la Gand și la 1776 la Gloucester se construiseră deja închisori celulare, iar în Ardeal împărații Iosif al II-lea și Maria Tereza au ordonat construirea unor închisori moderne în toate marile orașe, sub administrarea directă a Cancelariei imperiale din Austria – a urmat curentul umanist penal dominant în toată Europa. Țările Românești au menținut însă o vreme mai îndelungată un control monahal al închisorilor, alinierea acestora la moda occidentală având loc abia în a doua jumătate a secolului XIX.

De-abia odată cu Regulamentele organice din 1831, în Muntenia, și 1832, în Moldova, începe organizarea centralizată a ocnelor și temnițelor. Acestea capătă pentru prima dată un statut de funcționare (*Regulamentul temnițelor*), fiind puse sub administrația Vornicului temnițelor. Pedepsa cu moartea se suprimă, la fel și cea cu tăierea mâinilor, slujirea feței (tăierea nasului sau a urechilor), supunerea la cazne sau confiscarea averilor. Hrana, îmbrăcămintea și celelalte nevoi de întreținere (lumânări, lemne de foc, paturi de fier așternute cu paie, fân sau șovar) intră în cheltuiala statului, care alocă câte 22 parale pentru custodia fiecărui deținut. Cutia milei din biserici e suplimentată de cutia temniței, iar banii din ea sunt gestionați de Prezidentul Criminalului. În Muntenia erau 6 temnițe (București, Giurgiu, Brăila, Ocna Telega, Ocnele Mari și Craiova), pe lângă ele mai funcționând 14 închisori de județe, unde erau ținuți preventivii și cei cu pedepse scurte. În Moldova erau 2 temnițe (Târgu Ocna și Iași) și 13 închisori județene. Fiecare temniță cuprindea în jur de 240 arestați, iar închisorile județene – cel mult 30 deținuți. Pe lângă acestea, persoanele trimise în surghiun și femeile erau închise la mănăstiri, unde regimul de detenție era cel mai blând. Mănăstirea Arnota din Vrancea a fost prima amenajată după noile reorganizări.

Fiecare închisoare era condusă de un îngrijitor, iar ocele de inspeciori, paza fiind asigurată de dorobanți. Paznicii vinovați de neglijență erau pedepsiți cu bătaia sau chiar condamnați, iar singurele pedepse admise de Regulament pentru deținuți

¹⁷ *Anaforaua dumnealui vel spătar pentru hoți ce se slobod de la pușcărie adesa și prin scirea spătăriei chezăști, Io Mihail Constantin Șuțu, voievod și gospodar, cu cale fiindu anaforaua dumnealui vel spătar vel armașu și domniilor voastre judecătorilor pușcăriei, ca pe chezășia vinovaților ce dobândescu slobozenie prin pecetea Domniei mele să-i trimiteti și la spătărie spre a face cunoscuți de vrednici prin cercetarea ce li se face acolo și după plisoforie în scrisu ce veți primi de la dumnealui vel spătar, așa să se sloboadă fiind cuviinciosu acestu nizam pentru ca cea din urmă trebuință, care acestu nizam este datu și mai dinainte de la let 1780 septembrie 30, care îlu veziu înscrisu, citat preluat din Ioan Chiș, *Istoria penitenciarelor din România*, în „Revista de Știință Penitenciară”, 1996, nr. 2 (25), p. 27–28.*

erau împuținarea porției de hrană, postul cu apă și bătaia de la 25 la 158 de toiage, aplicată de regulă în prezența celorlalți deținuți. Arestații erau scoși la munci, la construcția drumurilor și a sistemelor de canalizare, iar cei din ocne la exploatarea sării. O treime din beneficii era primită de deținuți, o treime se vărsa la vornicie pentru cheltuielile de întreținere, iar alta intra la bugetul statului. Ca încurajare la muncă, li se dădea până la 50 grame de rachiu pe zi, iar duminica primeau un litru de vin.

Regulamentele organice instituie pentru prima oară cazierul arestaților, închisorile fiind obligate să țină un registru, o *condică numerotată, scriptuită și jnuruată spre a se scrie în aceea tâlharii osândiți spre pedeapsa ocnelor cu numele, porecla, fizionomia lor, fie și satul și ținutul de unde vor fi șezători acei vinovați și ziua și luna în care s-au primit la ocna*¹⁸. Fiecare eliberat primea un certificat, pe care trebuia să-l arate autorităților locale din așezările pe unde treceau sau în care voiau să-și stabilească domiciliul, refuzul acestora expulzându-i automat peste hotare.

Generalul Pavel Kisseleff a mai propus, de asemenea, zidirea tuturor închisorilor din piatră, amenajarea terenurilor de plimbare, menținerea curățeniei în celule *astfel încât sănătatea celor închiși să nu se vatăme nicicum* (art. 360 din Regulamentul organic) și separarea fiecărei temnițe în 4 „despărțituri”: una pentru cei condamnați definitiv, alta pentru cei aflați în cercetări, o a treia pentru femeile judecate și o a patra pentru femeile nejudicate. Apare o specializare a închisorilor: Telega pentru închisoarea pe viață, Ocnele Mari pentru condamnați la 5–15 ani, Giurgiu și Brăila pentru pedepse de 1–5 ani, Snagov pentru 5–10 ani, București, Craiova și temnițele județene pentru pedepse de la 6 zile la 2 ani, iar pentru femei: Schiturile Ostrov și Rătești.

Una din cele mai importante măsuri pentru reformarea închisorilor a fost instituirea inspecțiilor, procurorii Curții apelative criminalicești fiind obligați să viziteze lunar temnițele, să se intereseze de soarta fiecărui arestat în parte și să facă un raport amănunțit despre starea închisorilor. Efectele acestei decizii s-au văzut imediat, rapoartele lui Constantin Moroiu¹⁹ din Muntenia și ale lui Anastasie Panu²⁰ din Moldova propunând domnilor o serie de măsuri reformatoare (ventilarea celulelor, afumarea lor cu rășini, separarea locurilor de muncă de cele de cazare etc.). Rapoartele celor doi vădesc o bună cunoaștere a teoriilor din domeniul penologiei, a sistemelor auburnian și philadelphian, ele fiind – prin originalitatea și rigoarea argumentației – primele studii cunoscute din istoria științei penitenciare românești.

¹⁸ Ioan C. Filitti, *Penitenciarele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, în „Revista de Drept Penal și Știință Penitenciară”, București, 1936, p. 14.

¹⁹ Constantin Moroiu, profesor de drept la Sf. Sava, *Disertație pentru îndreptarea pușcării din București*, 1833, în Ovid Stănciulescu, *Cercetări asupra regimului penitenciar roman din veacul al XIX-lea*, Tipografia Fondul Cărților Funduare, Cluj, 1933.

²⁰ Anastasie Panu, *Dispoziții privitoare de închisorile publice în Moldova*, 1855, în Ovid Stănciulescu, *op.cit.*

3. APARIȚIA ÎNCHISORILOR MODERNE

Adevăratul întemeietor al închisorilor românești moderne este Ferdinand Dodun de Perrières, un francez adus de Grigore Ghica Vodă în Moldova în 1855, la recomandarea lui Anastasie Panu, și numit inspector general al închisorilor, funcție pe care a deținut-o și după unirea Principatelor, până în 1876. El este ctitorul celor mai multe penitenciare existente până astăzi, elaborând cele mai importante legi și regulamente penitenciare. Reforma inițiată în Moldova a fost extinsă și în Muntenia, el fiind artizanul unificării serviciilor închisorilor și al Codului Penal român (a lucrat la elaborarea lui sub coordonarea lui Mihail Kogălniceanu), înlocuind „condicele criminalicești” domnești și trecând administrația penitenciarelor în subordinea Ministerului de Interne („Departamentul din năuntru”). A construit primele închisori pentru minori, care erau scoși la munci agricole, a stabilit ca nimeni să nu fie ținut în închisoare decât pe baza unui mandat sau a unei hotărâri judecătorești, a interzis fumatul, băuturile și jocurile de noroc, instituind o serie de pedepse pentru deținuții recalcitranți (oprirea vizitelor familiei, a corespondenței, a plimbării zilnice, a hranei, osândirea la mămăligă goală, trimiterea la carceră, încătușarea cu fiare la mâini și la picioare, bătaia aplicată doar de directorul închisorii etc). A organizat ateliere în aproape toate penitenciarele, la Văcărești înființând cuptoare de pâine, sere de flori (care au devenit principala sursă de aprovizionare a Capitalei), grădini de zarzavat, ateliere de tipografie (până în 1929, la Văcărești se tipăreau deseori acte, rapoarte și cărți oficiale), ateliere de olărit/ceramică, încălțăminte, croitorie, covoare, lemnărie, fierărie, cartonaj, rotărie, frângerie, curelărie, postăvărie, tăbăcărie, dogărie etc. Producțiile deținuților erau scose la vânzare pe piața liberă, deținuții primind o treime din banii rezultați din vânzări, iar administrația închisorii restul de două treimi. O parte însemnată din obiectele confecționate de arestați erau destinate armatei și jandarmeriei. Învățarea meseriilor era lăsată în seama maiștrilor civili.

În timpul mandatului lui, s-au construit noi închisori și s-au reclădit din temelii toate celelalte vechi. La 1874, când a fost aprobată legea de executare a pedepselor (propusă tot de Ferdinand Dodun de Perrières), în Vechiul Regat existau 15 închisori centrale: Bisericiani (Neamț), Bucovăț (Dolj), Craiova (Dolj), Dobrovăț (Vaslui), Focșani (Vrancea), Iași, Mărgineni (Prahova), Pângărați (Neamț), Plătărești (Ilfov), Reni (Ismail – înlocuită după cedarea Basarabiei de Mîslea-Prahova), Ocnele Mari (Vâlcea), Telega (Prahova), Târgu Ocna (Bacău), Văcărești (Ilfov), Răchitoasa (Galați). În fiecare județ s-au înființat case de arest preventiv pe lângă prefecturi, desființându-se aresturile de pe lângă judecătorii. Până la sfârșitul secolului XIX, s-au mai înființat închisori și la Cozia (Vâlcea), Galați, Tulcea, Constanța, Doftana (Prahova), Slănic (Prahova), desființându-se cele de la Răchitoasa, Dobrovăț, Plătărești, Mîslea, Bisericiani, Galați, Cozia și Slănic (ultimele 2 funcționând foarte scurt timp), în total rămânând 16 închisori centrale.

Această investiție, fără precedent într-un aparat judiciar autonom, a avut consecințe imediate: de la o populație penală situată la începutul secolului XIX sub 2 500 de arestați, s-a ajuns la sfârșitul secolului la peste 40 000 arestați. Închisoarea a făcut nesemnificative toate celelalte alternative penale, devenind cel mai important mijloc de împlânzire a moravurilor. Instituție disciplinară exhaustivă, închisoarea a fost gândită încă de la început de Ferdinand Dodun de Perrières ca principalul aparat de transformat indivizii și societatea. Acest rol a fost bine explicat domnitorilor, de vreme ce atât Grigore Ghica Vodă, cât și Principele Alexandru Ioan Cuza și Regele Carol I l-au menținut în cea mai importantă funcție și au investit uriașe sume de bani în proiectul lui penitenciar.

Prin acesta, el a reconfigurat raporturile de putere din societate, luând principalilor actori politici (domni, boieri, preoți) cel mai important element al suveranității lor: dreptul de a pedepsi, sustrăgând, în același timp, instituția și din mâinile autorităților judiciare. Prin această independență carcerală, detenția a ajuns să excedeze justiția, instituindu-și reguli proprii, care nu au nimic de-a face cu dreptatea (programul zilnic, pedepsele interne suplimentare generalizate, munca forțată, precaritatea perpetuă a sistemului medical și educațional, dreptul de a lua decizii în privința tratamentului fiecărui arestat etc.). Mai mult decât atât, închisoarea a ajuns să controleze justiția, devenind o adevărată întreprindere de făcut delincvenți. *Se spune că închisoarea fabrică delincvenți; este adevărat că ea îi readuce în mod aproape fatal înaintea tribunalelor pe cei ce i-au fost dați în grijă. Însă ea îi fabrică, în sensul că a introdus, în jocul dintre lege și infracțiune, dintre judecător și infractor, dintre condamnat și călău, realitatea necorporală a delincvenței, care îi leagă pe unii de ceilalți și, pe toți laolaltă, îi prinde în aceeași capcană... Fabricând delincvență, închisoarea a oferit justiției penale un câmp de obiecte unitar, autentificat de științe, care i-a permis acesteia din urmă să funcționeze într-un orizont general al adevărului²¹. E clar deci că închisoarea nu este fiica legilor ori a codurilor și nici a aparatului judiciar; că nu e subordonată tribunalului ca instrument docil ori imperfect al sentințelor acestuia și al efectelor pe care ar dori să le obțină; că tocmai el, tribunalul, este cel exterior și subordonat ei. Că, în poziția centrală pe care o ocupă, închisoarea nu e singură, ci legată de o serie întreagă de alte dispozitive **carcerale**, aparent diferite unele de altele – dat fiind că sunt destinate să aline, să vindece, să vină în ajutor – dar care, toate, ca și ea, tind să exercite o putere de normare²².*

Veritabil tehnician penal și fin psiholog, Ferdinand Dodun de Perrières a convins autoritățile de proiectul lui (copiat după modelul totalitarismului penal francez), nu apelând la umanismul și mila domnitorilor, ci la dorința acestora de impunere a unui mecanism de control social. Închisoarea nu a urmărit reducerea infracțiunilor, ci încadrarea acestora într-o strategie generală de aservire. Întregul raport de forțe existent în societatea medievală românească, toate nemulțumirile

²¹ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, București, Editura Humanitas, 1997, p. 373–374.

²² Michel Foucault, *op.cit.*, p. 441.

populare, care căpătau dimensiuni tot mai mari, au fost subordonate unui sistem juridic ce le excludea din societate, aruncându-le la marginea acesteia. Încadrând nemulțumirile și revoltele împotriva autorităților în aria delincvenței – dominată de hoții, tâlhării, crime și violuri – pușcăria a identificat ordinea socială cu pasivitatea, cu conformismul.

Cu Legea din 1874, se încheie formarea sistemului carceral românesc. Cu ajutorul lui Ferdinand Dodun de Perrières, hotarele dintre dezordinea socială și infrafracțiune s-au șters definitiv²³. Sistemul penal medieval ortodox, dominant vreme de 500 de ani, a fost înlăturat de unul modern, ateu și birocratic. Înaintea decesului lui, sistemul medieval a avut scurte perioade de rafinare în vremea celor doi domni Mavrocordat, *o înflorire parfumată de sfințenie, care este cea mai mare culme pe care poate s-o atingă spiritul creator al omului*²⁴, o adevărată Renaștere penală, adânc ancorată în ortodoxia creștină. Nașterea închisorilor românești s-a făcut pe fondul unei laicizări continue a societății, bisericii restrângându-i-se tot mai multe atribuții, printre care și cea de îngrijire a arestaților. Temnicerul modern a preluat funcțiile gădelui, ale armașului, preotului și călugărului, înlăturând din meseria lui atât cruzimea unora, cât și credința altora. Preot fără Dumnezeu și călău fără libertatea de a ucide, gardianul este copilul legitim al noii justiții moderne, nemulțumit de îngrădirea extremităților lui. De aceea, el va încerca permanent să se manifeste în toată puterea lui, atingând apogeul în perioada stalinistă, când, în persoana lui, s-au întruchipat torționarul și reeducatorul, criminalul și misticul, bestia și duhovnicul. Dependent total de instituția care l-a fabricat și de infractorii care o populează, el ajunge să prelungească detenția acestora prin tot felul de mecanisme interne, care-i rup de lumea reală, întorcându-le pașii înapoi în închisoare. Afirmția lui Michel Foucault, că *delincvența este un produs al închisorii*, capătă consistență, dacă înțelegem că instituția menține forțat o barbarie anticivilizatoare și o cultură inutilă unei societăți normale.

Dacă secolul XIX a fost unul al birocrăției și laicizării, secolul XX a fost unul al naționalismului și socialismului. Unirea de la 1918 a schimbat compoziția etnică a persoanelor încarcerate, în Ardeal predominând deținuții maghiari, iar în Vechiul Regat – cei evrei și țigani. Până la începutul ocupației sovietice, închisoarea a fost o instituție pusă în slujba nivelării naționaliste (în penitenciarele din Transilvania era interzisă limba maghiară, erau aduși preponderent preoți ortodocși, lecțiile se făceau în limba română, gardienii erau de origine română etc.).

Pe de altă parte, legea pentru organizarea penitenciarelor din 1929 a adus câteva îmbunătățiri semnificative: au apărut mai multe gradații ale închisorilor (penitenciare pentru muncă silnică, penitenciare de temniță grea pe viață, penitenciare de temniță grea, penitenciare de reclusiune, penitenciare de detenție ca pedeapsă pentru crime, penitenciare corecționale, colonii penitenciare agricole, colonii pentru vagabonzi, case de sănătate); s-a accentuat latura moralizator-

²³ Este semnificativ de amintit că soția lui Ferdinand Dodun de Perrieres a administrat vreme de câteva decenii un pension de fete, transformat ulterior în Școala Centrală de Fete (viitorul Liceu „Zoia Kosmodemianskaia”), contribuind și ea la impunerea unui tip de disciplină în alte grupuri sociale.

²⁴ Nikolai Berdiaev, *Un nou Ev Mediu*, București, Editura Paideia, 2001, p. 16.

educativă (toți arestații făceau lecții de scris și citit, ore de religie, cursuri de matematică, istorie, geografie, etc., participau la serbări, concerte, filme, slujbe, aveau acces la bibliotecă); au apărut criterii de evaluare a comportamentului, permițându-se reducerea pedepselor și eliberarea condiționată; s-au transferat închisorile din subordinea Ministerului de Interne în cea a Ministerului de Justiție. Mai presus de toate, s-a instituit un Consiliu superior al penitenciarelor, format din cadre didactice universitare recunoscute²⁵, care verificau permanent respectarea legilor, având putere de decizie în angajarea și disponibilizarea tuturor cadrelor, de la directorul general la cel mai nesemnificativ îngrijitor. Prestigiul lor a introdus România în circuitul științific penal internațional, prin participarea la cele mai importante congrese de criminologie.

4. REGIMUL COMUNIST

Din momentul intrării țării în cel de-al Doilea Război Mondial și până la dispariția comunismului, închisorile au fost plasate din nou sub autoritatea Ministerului de Interne. Acest fapt a coincis cu sporirea numărului deținuților politici, mai întâi al legionarilor (numai în luna octombrie 1944 au fost arestați peste 1 000 legionari), apoi al celorlalți lideri ai partidelor necomuniste. Vlad Georgescu apreciază că numărul persoanelor arestate pe criterii politice în 1944–1964 ar fi fost de 500 000, acestuia adăugându-i-se deportații și cei internați pe criterii etnice (șvabi, sași, sârbi) sau economice (chiaburi)²⁶. Victor Frunză consideră că 2 000 000 de oameni ar fi trecut prin închisori, *ceea ce reprezintă un cetățean din nouă*²⁷. Iar Gheorghe Boldur Lătescu ajunge la cifra de 1 131 000 deținuți politici, din care 500 000 decedați²⁸.

Despre regimul închisorilor comuniste au apărut numeroase lucrări memorialistice atât înainte de 1989²⁹, cât mai ales imediat după această dată³⁰.

²⁵ Fiecare închisoare avea un consiliu, format din 5 profesori universitari (la Văcărești era prezidat de Constantin Rădulescu-Motru), fiecare având o zi pe săptămână (de luni până vineri) de permanență în penitenciar și făcând rapoarte de activitate, pe care le înaintau direct ministrului de justiție. Ei au editat și primul ziar al închisorilor, în 1928.

²⁶ Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 259.

²⁷ Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Roza Vântului, 1990, p. 395.

²⁸ Gheorghe Boldur Lătescu, *Gulagul românesc în cifre*, în *Memoria ca formă de justiție*, Sighet, 1994, p. 18.

²⁹ Ion Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență*, Londra, 1975; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, Londra și New York, 1980; Vlad Georgescu, *Istoria românilor. De la origini până în zilele noastre*, New York, 1982; Dumitru Bacu, *Pitești. Centrul de reeducare studențească*, Paris, 1984; Virgil Ierunca, *Fenomenul Pitești*, Radio Europa Liberă, 1975; Grigore Dumitrescu, *Demascarea*, Munchen, 1978; Paul Goma, *Patimile după Pitești*, Radio Europa Liberă 1978; Paul Goma, *Gherla*, Paris, 1989; Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, Paris, 1978.

³⁰ Constantin Noica, *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, București, 1990; Remus Radina, *Testamentul din morgă*, București, 1990; Gheorghe Mazilu, *În ghearele Securității*, București, 1990; Nicolae Mărgineanu, *Amfiteatre și închisori*, Cluj Napoca, 1991; Teodor Mihadaș, *Pe muntele Ebal*, Cluj-Napoca, 1990; Doru Novacovici, *În România după gratii*, București, 1990; Max Bănuș, *Cei care*

Iar „Arhivele Totalitarismului”, revista Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, a publicat regulat o serie de documente, care au prezentat pe larg situația închisorilor. Refuzul Direcției Generale a Penitenciarelor de a publica după 1989 documentele din arhivele proprii a făcut ca reconstituirea mecanismelor de funcționare a penitenciarelor comuniste să fie fragmentară. Știm că, prin decretul nr. 6 din ianuarie 1950, au fost arestați *cadre active ale partidelor burghezo-moșierești, vechile structuri de securitate, chiaburii, rudele trădătorilor de patrie, ale spionilor și ale elementelor dușmănoase care au fugit din țară, foștii exploataitori (moșieri, bancheri, industriași, comercianți)*³¹, fiind trimiși astfel în închisoare cei mai cunoscuți oameni politici (Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Constantin Brătianu, Gheorghe Brătianu, Pantelimon Halippa, Constantin Argetoianu, Constantin Titel Petrescu, Maria Antonescu, Ion Nistor etc.). Numai în 1952 au fost arestate 12 000 persoane, din care 2 000 avocați, 400 medici, 500 ofițeri, 600 comercianți, 200 ziariști, 500 ingineri, 850 învățători, 50 mari proprietari, 800 preoți, 3 500 funcționari³².

Perioada 1950–1964 cunoaște în evoluția ei mai multe etape: **1.** 1950–1953 și 1958–1962: momentele de vârf ale arestărilor; **2.** 1954–1957: destinderea datorată morții lui Stalin și evenimentelor din Ungaria; **3.** 1963–1964: eliberarea deținuților politici, la presiunea secretarului general al ONU, U.Than.

Pentru cazarea numeroșilor arestați, s-au înființat noi colonii și unități de muncă pentru efective mari, în fapt niște barăci improvizate, înconjurată de sârmă ghimpată (Canalul Dunăre-Marea Neagră, complexul hidroenergetic de la Bicaz, sistemele de irigații din Dobrogea, minele din Oltenia etc.), iar închisorile și-au lărgit spațiile de cazare de 4–6 ori, chiar și mai mult. Potrivit unei statistici publicate de Ion Bălan în cartea citată, în 1964, la Văcărești erau 4 665 persoane, la Gherla – 4 282, la Poarta Albă – 4 000, la Aiud – 2 941, la Pitești – 2 990, la Alba Iulia – 2 160, la Craiova – 1 915, la Satu Mare – 1 788, la Brăila – 1 740 etc. Spre comparație, la Văcărești în perioada interbelică rar se ajungea la 1 000 arestați, iar la Brăila nu se depășea numărul de 300 deținuți.

Venirea lui Alexandru Drăghici la conducerea Ministerului de Interne și a Direcției Generale a Penitenciarelor, precum și a lui Alexandru Nicolski la conducerea Departamentului Securității Statului, a dus la înăsprirea condițiilor de detenție, arestații fiind supuși nu numai unor regimuri severe de teroare și privațiuni, ci și unui proces agresiv de îndoctrinare ideologică. La închisoarea din Tulcea, deținuții aveau voie să citească doar articole decupate din ziare, care

ne-au ucis, București, 1991; Oana Orlea, *Ia-ți boarfele și mișcă*, București, 1991; Andrei Șerbulescu, *Monarhia de drept dialectic*, București, 1991; Constantin Cesianu, *Salvat din infern*, București, 1992; Lena Constante, *Evadarea tăcută*, București, 1993; Nicolae Steinhardt, *Jurnalul fericirii*, Cluj-Napoca, 1994; Ion Ioanid, *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, București, 1991–1996; Radu Ciuceanu, *Memorii*, București, 1994; Constantin C. Giurescu, *5 ani și 2 luni în penitenciarul de la Sighet*, București, 1994 etc.

³¹ Ion Bălan, *Regimul concentraționar din România. 1945–1964*; Fundația Academia Civică, București, 2000.

³² Ion Bălan, *op.cit.*, p. 126.

ilustrau victoriile armatelor democratice din Grecia, China etc. Erau considerate lecturi obligatorii: Gh. Petrov, *Aici se pregătește războiul*, Kurganov, *Americanii în Japonia și Pacea nu se așteaptă, pacea se cucerește*, Jiri Hensch, *Ce-am văzut în Coreea*, Iosif V. Stalin, interviu acordat ziarului „Pravda”, I. Boz, *Izvoarele puterii militare în URSS*³³.

Reeducarea pornea de la o teorie dezvoltată de Anton S. Makarenko, în *Steaguri pe turnuri* și în *Poemul pedagogic*, unde propunea o acțiune bazată pe teroare și spălare a creierelor, prin *alternarea suferinței și răzbunării între membrii grupului*. Prinși într-un carusel al durerii și răzbunării, care trebuia învârtit la o comandă externă, de ei înșiși, într-un mediu închis, cu o solidă structură formală, cu o ierarhie puternică, în care supunerea față de colectiv era norma supremă, deținuții nu aveau decât o singură ieșire din această condiție: să devină ei înșiși puncte de generare a acestui malefic mecanism, în alte grupuri umane. Acordând o responsabilitate cu atât mai mare unui delincvent cu cât gradul lui de pericolozitate era mai ridicat, se obținea o subordonare necondiționată față de scopurile autorităților. Supuși terorii și spălării creierelor, deținuții erau apoi mutați în alte pușcării, devenind ei înșiși surse de teroare, apte să declanșeze noi cicluri ale suferinței și răzbunării. Teoria lui Makarenko, îmbunătățită și perfecționată, a făcut numeroase victime acolo unde a fost aplicată. Cel mai cunoscut loc din România a fost închisoarea de la Pitești, unde erau arestați studenții anticomuniști, Eugen Țurcanu fiind una din cele mai sinistre figuri ale terorii practicate de deținuți. Cărțile care au descris mecanismul reeducării au devenit celebre; ele se numesc *Arhipeleagul Gulag*, *Primul cerc*, *Fenomenul Pitești* etc.

Militarizarea obligatorie a personalului a scos închisorile de sub autoritatea juridică, iar politizarea generalizată a sistemului (fiecare pușcărie avea un locțiitor politic, avansările făcându-se în funcție de râvna ideologică demonstrată) a înlăturat mulți specialiști din afara câmpului concentraționar. Cei rămași au ajuns curând spaima închisorilor, prin mijloacele diabolice de represiune, pe care le-au introdus. Cazul Ortansei Brezeanu este semnificativ, ea fiind protejată tuturor autorităților penale din ultimele decenii, de la Alexandru Drăghici la Rodica Stănoiu (e menționată de Radu Ciuceanu printre cei mai importanți torționari români).

Scoaterea la muncă în mod forțat a tuturor deținuților a dus la moartea multor bolnavi și bătrâni, numai la Canal murind, între 1949 și 1954, peste 60 000 de arestați.

Presiunile internaționale au obligat autoritățile comuniste să grațieze toți deținuții politici, activitate încheiată în vara anului 1964.

Venirea lui Nicolae Ceaușescu în fruntea statului a adus o serie de schimbări în regimul de detenție al arestaților. Pe fondul unui val de simpatie a Occidentului, dat de opoziția lui față de invadarea Cehoslovaciei de către URSS în august 1968, s-a aprobat un an mai târziu o lege (23/1969) mai blândă de executare a pedepselor, s-au desființat coloniile de muncă forțată, au fost înlăturați unii din vechii angajați fideli stalinismului s-au angajat mai mulți oameni cu studii superioare, cei cu studii

³³ Viorel Măgureanu, *Monografia Penitenciarului Tulcea*, Constanța, Editura Ex Ponto, 1999.

medii sau fără studii fiind excluși de la conducerea închisorilor. Pe lângă penitenciare s-au înființat fabrici și întreprinderi, care foloseau mâna de lucru a deținuților, unele din produsele rezultate fiind exportate în SUA, Germania, Olanda, în special mobilier, încălțăminte, textile. Datorită planurilor anuale și cincinale, producția realizată de deținuți a crescut într-un ritm rapid, dublându-se în mai puțin de 10 ani (de la 275 000 000 lei în 1966 la 572 000 000 lei în 1976), producția la export crescând de aproape 6 ori (de la 3 600 000 lei la 21 176 000 lei în 1976).

Obligativitatea muncii a transformat instituția penitenciară într-o instituție rentabilă a statului, cheltuielile cu întreținerea deținuților fiind mai mici decât veniturile realizate de aceștia. Până în 1980, erau scoși la muncă peste 85% din arestați, procentul scăzând în medie la 70%, cele mai mici valori fiind în 1985: 55% (datorită creșterii masive a numărului de deținuți: aproape 60 000).

Populația încarcerată a cunoscut variații uriașe – de la 59 558 deținuți, în 1987, la 14 547 în anul imediat următor – datorită decretelor de amnistie și grațiere, dar și datorită condițiilor generale de viață din societate. Dacă, în primii 14 ani ai regimului Ceaușescu, erau în medie 27 000 arestați anual, în următorii 14 ani media a crescut la 50 000. Pentru evitarea supraaglomerării, erau date la 2–3 ani decrete de grațiere, la momente festive (ziua lui Ceaușescu, 1 mai, 23 august, etc.), care eliberau tot mai mulți deținuți: de la 4 000 eliberați în 1969, s-a ajuns la 20 056 în 1977 și la 41 184 în 1988.

Regimul lui Ceaușescu nu a investit deloc în închisori, ba chiar a desființat multe dintre ele. Cele 45 penitenciare, 25 secții de deținere exterioare (sanatorii, spitale de boli psihice, școli de subofițeri) și 5 centre de reeducare a minorilor, existente până în 1977, au fost considerate prea multe pentru un regim socialist, care își afirma permanent superioritatea față de cel capitalist criminal. Ca urmare a hotărârii de a nu depăși numărul de 15 000 de deținuți anual, s-a luat decizia de deființare a peste 70% din penitenciare (Decretul nr. 225/1977), rămânând în funcțiune doar 16 închisori. Această decizie l-ar fi transformat pe Nicolae Ceaușescu într-unul din cei mai radicali reformatori penali din lume, dacă ea ar fi fost însoțită de o liberalizare a codului penal și de dezvoltarea unor sisteme alternative la detenție. Absența acestor măsuri a făcut ca populația încarcerată să crească de la un an la altul tot mai mult, de aceea decizia de desființare a pușcăriilor pare să fi avut cu totul alte justificări decât punerea în practică a unei teorii reformiste formulate de Michel Foucault. Unii angajați ai direcției centrale consideră că această hotărâre ar fi urmărit înlăturarea definitivă din sistem a elementelor sovietice, a persoanelor bănuite că făceau spionaj pentru KGB.

În fața creșterii infracționalității, s-au repus în funcțiune, în anii următori, tot mai multe închisori (încă 18 până în 1983), proporțional cu o sporire a efectivelor de personal (preponderent, tineri milițieni cu studii medii și superioare). Decretul nr. 11 din 26 ianuarie 1988 – dat cu prilejul zilei de naștere a șefului statului – a grațiat 41 182 arestați și a desființat 10 secții de detenție exterioare și ulterior și Penitenciarul București, numărul mediu anual de deținuți recalculându-se la 25 000–30 000.

Unii lideri comuniști au considerat³⁴ că închisorile – și în mod special direcția centrală – au fost ținta unui interes deosebit al spionajului sovietic, care și-a recrutat permanent oameni cu putere de decizie, în scopul creării unei stări de nemulțumire a populației față de regimul lui Ceaușescu. Aceștia au înăspriț regimul de detenție, au ridicat baraje multiple de sârmă ghimpată în jurul închisorilor, urâtându-le aspectul exterior în mod forțat, au ridicat noi ziduri, noi grilaje, au dezvoltat un sistem de turnătorie între deținuți și au instituit un sistem sever de control al bagajelor. Decretele de grațiere din 1977 și 1988 au vizat înlăturarea a 5 383, respectiv 736 de angajați, despre care Securitatea deținea informații că se aflau în legătură cu sau erau în slujba KGB.

După 1982, închisorile au încetat să mai fie rentabile, scăzând atât producția la export, cât mai ales producția globală. Excesivele măsuri de securitate luate în interiorul pușcăriilor (s-au instalat camere de luat vederi, care au produs numeroase alarme false și deficiențe tehnice, datorită unui personal necalificat să le utilizeze), cât și la punctele de lucru (care au fost dotate cu foisoare de pază, împrejmuite cu garduri și păzite de tot mai mulți subofițeri) au implicat cheltuieli foarte mari. Modernizările minimale impuse de regulamentele internaționale (WC-uri și instalații sanitare în toate camerele de detenție, cabinete medicale în toate pușcăriile, hrana la anumite standarde etc.) au necesitat sume foarte mari, cu mult peste cele obținute din munca pușcăriașilor.

Reducerea banilor cuveniți deținuților din valoarea muncii prestate de la 33% la 10%, munca în condiții foarte dure, fără asigurarea unui echipament corespunzător, calificarea în meserii neatractive (fierari, betoniști, zidari etc.), încurajarea delatunii între arestați și între cadre, propaganda comunistă și naționalistă obligatorie la activitățile cultural-educative, mutările disciplinare tot mai frecvente, de la un penitenciar la altul, interzicerea mijloacelor publice de informare (radio, televizor, ziare), pedepsele interne tot mai umilitoare – toate acestea au creat un climat de nemulțumire, care a fost ușor de exploatat de ofițerii de informații, cu ocazia grevei generale din decembrie 1989.

Liderii comuniști au văzut în greva deținuților o acțiune bine pusă la cale de ofițerii KGB-iști din sistemul penitenciar, care au intoxicat populația carcerală cu tot felul de zvonuri (despre trimiterea deținuților pe front în linia întâi în războiul care urma a fi declanșat împotriva Ungariei, ce „voia să ia Ardealul”, despre existența unui decret de grațiere dat de Ceaușescu, pe care Ministerul de Interne refuza să-l pună în aplicare), pentru a o face să se răskoale și să creeze tensiuni în societate. Cadrele au primit ordin de la DGP să nu scoată deținuții la muncă, să poarte în permanență arme la vedere și să ascundă *pe toate căile* orice informații despre evenimentele care se petreceau în țară.

³⁴ Ilie Verdeț, fost prim-ministru, într-un interviu publicat în mai 1991, în serial, în „România liberă”: *Am apărut independența României*. Opinia lui a fost confirmată și de Nicolae Pleșiță, fost șef al serviciilor externe de spionaj, într-un interviu la OTV, în vara anului 2004.

5. EPOCA POST-COMUNISTĂ

Venită la putere pe fondul unei revolte fără precedent, noua conducere a României (CFSN) a luat pe 12 ianuarie 1990 decizia grațierii unor categorii de deținuți, stârnind nemulțumirea agresivă a celorlalți încarcerați, care s-au considerat deținuți politici. Stingerea grevei a durat mai bine de o săptămână, utilizându-se în cele din urmă grenade lacrimogene.

Tulburările din sistemul penitenciar au dus la schimbări majore de personal. Numeroase cadre au fost înlăturate, iar altele au revenit. Mulți securiști și secretari de partid, compromiși în diverse instituții, și-au găsit refugiul în angrenajul penitenciar, devenind directori de pușcării și cadre de conducere în administrația centrală. Tergiversarea deciziei de transferare de la Ministerul de Interne la cel de Justiție a menținut închisorile într-un *vid de putere*. Absența unui for superior, care să controleze sistematic lumea penitenciarelor, a creat un jaf de proporții uriașe: orice angajat putea să fure zilnic cât putea pune în mașina personală (furată și ea prin trimiterea ei la casare încă în stare bună de funcționare); existau chiar norme informale: se programau în ce zile le venea rândul la câte un porc, un sac de cartofi etc. Numeroasele vile construite în România, în primii ani ai noii puteri, aparțin cadrelor penitenciare, ridicate cu munca deținuților și cu materialele de construcție ale statului. În urma numeroaselor sesizări apărute în presă, doar 42 de persoane au fost scoase din serviciu pentru abateri disciplinare (însă nu și condamnate), restul fiind promovate, pentru merite deosebite și pentru gradul de risc în care lucrează.

Închisoarea a devenit o instituție atractivă pentru tot mai mulți, deoarece primea de la bugetul statului sume tot mai mari de bani, ce erau gestionate fără un control serios. La adăpostul inflației galopante, banii ceruți pentru construcția a 3 noi penitenciare (Rahova, Giurgiu, Arad) nu ajungeau niciodată pentru finalizarea lucrărilor, specialiștii estimând că, din sumele totale alocate, s-ar fi putut construi nu 3, ci 9 închisori, dacă ar fi existat un control serios al banilor publici.

Frecvențele discursuri antioccidentale ale șefului statului, premierilor și miniștrilor, din anii 1990–1996, au făcut ca disprețul față de regulile internaționale să fie tot mai evident, prin lejeritatea cu care au fost încălcate drepturile deținuților. Înăsprirea Codului Penal, prin acordarea unor pedepse tot mai lungi pentru diverse infracțiuni și prin absența altor mijloace de sancțiune neprivative de libertate, a declanșat un fenomen de suprapopulare a penitenciarelor. Refuzul acordării concediilor penitenciare, a liberărilor pe cuvânt, a utilizării la munci în folos comunitar au făcut ca sistemul carceral să se îndepărteze tot mai mult de lumea civilizată.

Menținerea, vreme îndelungată, a legii 23/1969 a făcut inutil orice demers reformator inițiat de unii angajați, cenzura rămânând pe mai departe legalizată, la fel și trimiterea la carceră fără avizul medicului, transferarea de la o închisoare la alta, interzicerea unor practici religioase, nesepararea minorilor de adulți etc.

În urma aderării României la Consiliul Europei, au apărut primele inspecții ale forurilor internaționale, rapoartele HEUNI, Amnesty International, Comitetului

împotriva Torturii și Tratatelor Inumane obligând statul să ia o serie de măsuri de umanizare a pușcărilor. Una din cele mai importante decizii a fost traducerea și distribuirea manualului ONU și PRI, *A pune regulile în acțiune*, în toate închisorile și obligativitatea cadrelor de a-i informa pe toți deținuții asupra drepturilor de care pot dispune.

O periodizare a epocii post-comuniste se suprapune ciclurilor electorale civile. Măsurile reformatoare începute în 1996, înaintea alegerilor și imediat după acestea, au fost încetinite de multiplele aranjamente și complicități făcute între diverși indivizi aflați la conducerea închisorilor. Un proces de compromitere a șefilor administrației centrale s-a produs permanent, indiferent de orientarea lor politică, după planuri parcă dinainte stabilite (împingerea în brațele unor femei ușoare și șantajarea ulterioară, cu dezvăluirea în fața soțiilor, incitarea la tot felul de ilegalități fiscale, de deturnări de fonduri, mituirea în diverse modalități, trimiterea frecventă peste graniță în delegații etc.). Doar apropierea momentului integrării în Uniunea Europeană a dus la accentuarea măsurilor reformatoare din ultimii ani.

Duplicitatea a fost atitudinea care a caracterizat constant toate administrațiile comuniste și post-comuniste: pe de o parte, un discurs reformator, pe de altă parte, decizii abuzive și totalitare. Dacă justiția comunistă a fost etichetată ca o *justiție roșie* (etichetă cu care de altfel s-a și mândrit), justiția post-comunistă a avut o roșeață mai diminuată, cu nuanțe albastre la suprafață, pentru a păcăli Occidentul. În ciuda regulamentelor internaționale, care stipulau ca permisiile să fie acordate *cât mai repede cu putință*, pentru a facilita reinsertia deținuților în societate, în România, o serie de decizii de limitare a acestora (deținutul să aibă jumătate din pedeapsă executată, să nu aibă faptă făcută cu violență, să nu aibă rapoarte disciplinare, să iasă la muncă etc.) au făcut ca permisiile să fie acordate doar în situații excepționale (decese în familie), pe motivul evitării unei întâlniri a victimei cu infractorul. Cu toate că, la nivel declarativ, se sprijină contactele deținuților cu familia, sunt puse tot felul de obstacole în calea lor, pe considerentul prevenirii evadărilor sau al spațiilor inadecvate de vizită (deși până la venirea comuniștilor erau permise vizitele rudelor chiar și în celule, fără aprobări speciale). Prin nenumărate decizii, hotărâri și ordonanțe, se produc noi și variate forme ale degradării umane, pentru a întări imaginea închisorii ca locul cel mai sinistru de pe pământ. Axat vreme îndelungată pe represiune, sistemul pare imposibil de schimbat, căci reformarea înseamnă de fapt dinamitarea lui, orice schimbare cerând la rândul ei o altă serie de schimbări, până într-acolo încât pușcăria ar dispărea din centrul mecanismului penal, și-ar reduce considerabil dimensiunile și rolul de reglare a controlului social și ar ajunge, ca în trecut, doar un azil al dezaxațiilor mental și sexual.

6. VIITORUL PENITENCIARELOR

Ar fi o naivitate să credem că autoritățile nu caută soluții pentru îmbunătățirea vieții de detenție. Le caută atât specialiștii din penitenciare, cât și cei din administrația centrală. Problemele prezentate mai sus sunt cunoscute de ei foarte bine; mai mult – se apreciază că ele nu reprezintă nici vârful icebergului. Cauzele pentru care schimbările sunt prea mici și prea rare sunt greu de explicat, iar viitorul instituției nu se schițează decât firav, dar sumbru. Pe de o parte, pentru că politicianii o utilizează ca formă de șantaj și presiune politică în relație cu adversarii, iar pe de altă parte, pentru că infracționalitatea creează o stare de insecuritate, favorizând discursurile despre *toleranța zero* față de criminalitate și, prin urmare, despre înăsprirea regimurilor de detenție.

Dezbaterile despre desființarea pușcăriilor sunt ignorate din start, pe motivul că orice societate produce criminalitate, iar pedeapsa este soluția pentru controlarea ei. Încă de la începuturile sociologiei, Durkheim, a afirmat limpede: *crima este normală, fiindcă o societate în care ar lipsi este cu totul imposibilă... A plasa crima printre fenomenele normale ale sociologiei nu înseamnă numai a spune că ea este un fenomen inevitabil, deși regretabil, datorită răutății umane incorigibile; înseamnă a afirma că este un factor al sănătății publice, o parte integrantă a oricărei societăți sănătoase... Normal este ca pur și simplu să existe criminalitate, dar să nu depășească, pentru fiecare tip social, un anumit nivel, pe care nu este imposibil să-l fixăm... Orice societate care are puterea de a judeca va utiliza inevitabil puterea de a pedepsi*³⁵. Modernitatea a impus închisoarea drept cea mai importantă instituție de pedeapsă, așa cum Antichitatea a impus munca sclavilor, iar Feudalismul – supliciile, pedepsele corporale.

Încă de la nașterea ei, închisoarea a fost supusă la numeroase critici. De la teoriile privind inutilitatea ei (nu reeducă, nu individualizează pedepsele, dezvoltă o cultură inutilă, e nerentabilă, nu diminuează sentimentele de insecuritate ale populației, nu reduce rata criminalității etc.), s-a trecut rapid la cele privind nocivitatea instituției carcerale (creează delincvență și sporește recidiva, devenind o adevărată *universitate a crimei*, aruncă în mizerie familiile deținuților, menține o stare de barbarie, favorizând gruparea arestaților în găști periculoase public, favorizează abuzuri și jafuri ale cadrelor imposibil de controlat, absoarbe sume uriașe, semnificativ mai mari decât alte instituții publice etc.).

Analizând aceste aspecte, Gary Becker, laureat al Premiului Nobel pentru economie, a propus înlocuirea tuturor pedepselor privative de libertate cu amenda. Pentru el, costurile infracțiunii sunt uriașe, nu numai cele legate de crimă (daunele aduse victimei și societății), ci și cele care decurg din reprimarea ei (întreținerea poliției, justiției, caselor de detenție, protecția cetățenilor). Numai cheltuielile anuale pentru întreținerea unui deținut, în penitenciarele newyorkeze, sunt egale cu

³⁵ Emile Durkheim, *Regulile metodei sociologice*, București, Editura Științifică, 1976, p. 66–68.

bursa pe un an a unui student american, care studiază la o universitate străină, cum ar fi, de exemplu, prestigioasa universitate Oxford. Nici un infractor nu cunoaște costurile acțiunilor lui, ci doar profitul pe care îl poate obține, iar acesta este aproape întotdeauna mult mai mic. *Analitic vorbind, crima nu se deosebește, în aparență, de oricare activitate care produce o externalitate negativă și, atunci când crimele sunt pedepsite cu amendă, diferențele analitice dispar aproape complet*³⁶. Dacă infractorii ar fi pedepsiți cu amendă, care să cuprindă toate cheltuielile reprimării acțiunii lui și, în plus, o cotă parte din veniturile obținute de el pe o anumită perioadă de timp, efectele pozitive ale acestei pedepse în societate ar fi mult mai vizibile decât cele ale încarcerării. Suplimentată cu o serie de sancțiuni difuze (publicarea scuzelor în ziar, asumarea lor în fața colectivelor etc.), amenda ar putea înlocui cu succes închisoarea pentru toate tipurile de pedepse.

Pe de altă parte, nu există nicio legătură între numărul de fapte penale comise și numărul de persoane încarcerate. Dat fiind acest lucru, de ce să menținem 50 000 de deținuți, când putem menține 25 000, așa cum recomandă Uniunea Europeană? Iar dacă acceptăm această înjumătățire, de ce nu putem accepta și înjumătățirea celeilalte părți rămase, ș.a.m.d., până la acceptarea dispariției închisorii? Reducerea ratei încarcerării din ultimii ani nu a avut efecte asupra ratei criminalității. Prin urmare, nu depinde decât de anumiți indivizi cu autoritate câți oameni trebuie privați de libertate. Cum cele mai multe infracțiuni sunt de natură patrimonială, publicul este mai degrabă interesat de despăgubiri, decât de îngrădirea infractorului.

Luând în considerare efectele negative, în țările nordice a apărut, de aproape 40 de ani, mișcarea pentru abolirea pedepselor cu închisoarea. *În 1966, s-a organizat o reuniune în Strömsund, în Suedia. După un timp, a început să fie numită Mișcarea Hoșilor. Pentru prima oară în istorie, se pune în discuție viitorul închisorilor, în prezența tuturor părților interesate. Au fost prezenți victimele infracțiunilor, politicieni, activiști locali, ofițeri de penitenciar, oameni de știință și deținuți. Toți au fost de acord că sistemul penitenciar curent are lacune. Toți au fost de acord că sistemul trebuia schimbat. Toată lumea a înțeles cu ușurință că închisoarea trebuie să fie o măsură la care se apelează în ultimă instanță și ca alternativă la sancțiuni neprivative de libertate. Toți au fost de acord că ideea de a vedea închisoarea ca alternativă dacă nu este falsă, atunci este înșelătoare în sine ca atare... Închisoarea a reușit să aducă mai mult nefericire decât satisfacție. Ca atare, ceea ce a fost început în timpul Parlamentului Hoșilor, mai târziu s-a transformat într-o mișcare împotriva închisorilor și împotriva sistemului judiciar penal. Thomas Mathiesen, unul dintre părinții fondatori ai acestei mișcări, a adus argumente în favoarea unui inevitabil sfârșit al sistemului penitenciar, care s-ar fi transformat într-un sistem de rezolvare a conflictului orientat către dreptul civil*³⁷. Mathiesen mai susținea și faptul că, din moment ce Suedia a decis să renunțe la

³⁶ Gary Becker, *Crime and Punishment*, în „Journal of Political Economy”, 1968, nr. 76 (2), p. 201.

³⁷ Thomas Mathiesen, *Kan fengsel forsvares*, Pax Forlag, Oslo, p. 44–47.

exploatarea centralelor nucleare, până în anul 2010, poate că ar fi oportun să decidă și renunțarea la închisori³⁸.

Alternativele la închisoare sunt demult cunoscute. Regulile Minimale Standardizate pentru Măsuri Neprivative de Libertate ale Națiunilor Unite – așa numitele Reguli de la Tokyo – adoptate de Adunarea Generală ONU la 14 decembrie 1990, propun o serie de sancțiuni pe care tribunalul le poate emite împotriva infractorilor în locul închisorii. **1.** sancțiuni verbale, cum ar fi admonestarea, muștrarea și avertismentul; **2.** retragerea acuzațiilor condiționate; **3.** pedepse statutare; **4.** sancțiuni economice și monetare, cum ar fi amenzile și amenzile stabilite în quantum pentru fiecare zi; **5.** confiscarea bunurilor sau exproprierea; **6.** restituirea bunurilor către victimă sau plata de compensații; **7.** suspendarea sau amânarea executării pedepsei; **8.** supraveghere sub probațiune sau judiciară; **9.** munca neremunerată în folosul comunității; **10.** îndrumarea către un centru pentru prezentare regulată; **11.** arest la domiciliu; **12.** orice altă metodă de tratament neinstituționalizat; **13.** combinații ale măsurilor menționate. Iar Recomandările Consiliului Europei sugerează, în anexa la Recomandarea (2000) 22, în cadrul principiilor directe pentru obținerea unei utilizări mai largi și mai eficiente a sancțiunilor și măsurilor comunitare, următoarele exemple: **1.** alternative la arestul preventiv, cum ar fi obligația unui bănuț de a locui la o anumită adresă, de a fi supravegheat și asistat de o instituție indicată de o autoritate judecătorească; **2.** probațiunea, ca sancțiune independentă impusă în lipsa pronunțării unei pedepse cu închisoarea; **3.** suspendarea executării pedepsei cu închisoarea în anumite condiții; **4.** muncă neremunerată în folosul comunității; **5.** compensații/despăgubiri plătite victimei și mediere victimă – infractor; **6.** măsura urmăririi de tratament pentru abuzul de alcool și droguri sau în cazul celor ce suferă de tulburări psihice relevante pentru comportamentul infracțional; **7.** supraveghere intensivă a anumitor categorii de infractori; **8.** limitarea libertății de circulație, de exemplu, prin interdicția de a părăsi domiciliul între anumite/după anumite ore; **9.** monitorizare electronică, aplicată în conformitate cu Regulile Europene 23 și 55; **10.** eliberare condiționată urmată de supraveghere post-eliberare.

Aplicarea lor a fost întârziată, pe motivul neintroducerii pedepselor alternative în Codul Penal, deși legislațiile internaționale au putere de lege și în România. Adevăratul motiv al neaplicării se află în rutină, în convenții, în refuzul de a gândi altfel. Probațiunea este demult legală, dar a rămas o vorbă goală, pe motiv că sistemul de probațiune nu este bine pus la punct, deși, din același motiv, se poate argumenta că nici închisorile nu sunt bine puse la punct, dar sunt pline peste capacitatea lor. Mecanismele de eliberare condiționată, de eliberare pentru muncă sau studii, de reducere a pedepsei și de grațiere sunt demult permise de lege, dar în practică sunt utilizate doar în cazuri excepționale. Așadar, nu legislația

³⁸ Dr. Monika Płatek, Facultatea de Drept, Universitatea din Varșovia, Polonia, Președinta Asociației Poloneze pentru Educație Juridică, *Standarde internaționale și europene în legătură cu alternativele pedepselor privative de libertate*, pe site-ul www.irp.md

împiedică utilizarea alternativelor la detenție, ci o anumită ideologie totalitară, susținută de o inerție și indiferență, care domină corpul judecătoresc și clasa politică. Din aceste motive, nici nu informează publicul despre efectele negative ale încarcerării și despre beneficiile măsurilor alternative, încălcând astfel regulile internaționale pe care declarativ le îmbrățișează³⁹.

Conservatorismul judecătorilor, bazat pe convingerea că măsurile alternative nu au nici pe departe efectul de intimidare pe care îl au închisorile, a ținut și va mai ține multă vreme administrația publică locală departe de sistemul juridic, deși parteneriatul lor trebuia demult să devină firesc, dacă ne gândim numai la pedeapsa muncii în serviciul comunității. Refuzul aplicării acestei pedepse ține în primul rând de lipsa controlului juridic asupra altor instituții publice. Căci, dacă o pedeapsă este dată spre administrare unei instituții din afara sferei de influență juridică, de ce nu ar fi dată și altor instituții: bisericii, universității, ONG sau chiar unor firme private?⁴⁰ Ideea este respinsă pe criteriul lipsei lor de experiență, preferându-se alternativa închisorii, deși experiența ei negativă este demult știută și e mult mai gravă decât lipsa de experiență a celorlalte, care poate fi ajutată de un cadru normativ adecvat. Toate argumentele represive conțin un cabotinism ideologic de factură totalitar-comunistă. Avantajele muncii în folosul comunității sunt demult validate de practica unor țări occidentale și ele trebuie reafirmate, pentru a combate dezavantajele teoretice clamate de regimurile post-comuniste: *eliberează spațiul în închisori, pentru infractorii care au săvârșit fapte mai grave; costurile executării pedepsei sunt mai mici (chiar dacă contribuabilul trebuie să suporte o anumită cheltuială cu administrarea și supravegherea muncii în folosul comunității); publicul joacă un rol mai important în procesul de reeducare și resocializare a infractorului; creșterea interesului public privind tratamentul*

³⁹ Recomandarea (2000) 22 a Consiliului Europei include regulile direcționate strict către dimensiunea politică a implementării efective a probațiunii și măsurilor comunitare:

5. Liderii politici și autoritățile administrative trebuie să informeze periodic publicul asupra beneficiilor economice și sociale care rezultă dintr-o utilizare pe scară redusă a încarcerării, prin recurgerea la sancțiuni și măsuri comunitare. Trebuie să existe o politică de relații publice declarată public. Informarea trebuie să pună accentul pe faptul că sancțiunile și măsurile comunitare implică controlul și supravegherea infractorilor.

16. Autoritățile judecătorești și personalul care se ocupă de aceste servicii trebuie să construiască canale de comunicare pentru o discuție periodică asupra aspectelor practice ale recomandării și implementării sancțiunilor și măsurilor comunitare.

17. Deoarece reintegrarea în comunitate este un obiectiv important al sancțiunilor și măsurilor comunitare, serviciile de implementare trebuie să coopereze activ cu comunitățile locale, de exemplu prin implicarea persoanelor din comunitate în supravegherea infractorilor sau prin colaborarea în acțiuni de prevenție a criminalității pe plan local.

18. Introducerea de noi sancțiuni și măsuri comunitare în legislație și în practică trebuie să fie însoțită de campanii de PR susținute în vederea obținerii sprijinului public.

⁴⁰ În Israel, probațiunea intră în componența Ministerului Muncii și al Asigurărilor Sociale, în Canada unele măsuri neprivative de libertate se execută sub supravegherea ONG, în Olanda și bisericile sunt implicate, în SUA chiar și firmele particulare sunt cooptate în administrarea pedepsei, iar în Japonia toate instituțiile de pedeapsă sunt puse sub comanda unor comitete universitare.

*infractorilor; crearea printre membrii comunității a unui sentiment de responsabilitate față de formele de justiție penală*⁴¹. Argumentându-se constant că munca în folosul comunității ia pâinea de la gura muncitorilor cinstiți, angajați de administrație, și o dă infractorilor, care sunt lăsați liberi să comită alte crime, se anulează de fapt toate celelalte efecte pozitive, mult mai numeroase, făcându-se, indirect, apologia unei represiuni severe. *Sancțiunile alternative nu reprezintă o atenuare a represiunii penale și, prin urmare, o atitudine mai blândă față de infracționalitate, de fapt, utilizarea adecvată a alternativelor la pedeapsa cu închisoarea permite o mai mare concentrare a forțelor de reprimare a criminalității asupra celor mai grave infracțiuni și asupra celor mai periculoși infractori*⁴².

În condițiile în care autoritatea juridică va fi implicată tot mai direct într-un proces politic european, absorbția sferei administrative, religioase, universitare, private, de către autoritatea judiciară, îi va întări acesteia rolul de principal pilon al controlului social, dar, în același timp, o va apropia mai mult de comunitate, dezlipind-o din aria națională, extracomunitară și dependentă total de jocurile politice. Prin redefinirea rolului justiției în comunitate, va avea loc un fenomen de îmblânzire a pedepselor, de înlăturare a închisorii din postura de principal element represiv și de transformare a ei în instituție custodială comunitară.

Colonizarea socialului de către judiciar va face ca disjunctia dintre momentul judecării și executarea pedepsei să dispară, instituindu-se un continuum juridic prin multiple mecanisme de control. Iar spargerea monopolului executării pedepsei (deținut în prezent de către închisoare) va institui o concurență între diversele servicii care vor gestiona sancțiunile. Vor dispărea, în acest fel, *afacerile judiciare*, pe care deținuții le inițiază în prezent, prin darea în judecată a unor persoane pentru diverse motive, astfel degrevându-se justiția de o muncă uriașă și de niște cheltuieli colosale. Dominanța civilului asupra penalului va crește importanța specialiștilor sociali, medicali și religioși, marginalizând personalul polițienesc represiv.

Încă din perioada interbelică, Ion Tanoviceanu, profesor de drept și membru în Consiliul superior al închisorii Văcărești, demonstra că *severitatea represiunii a fost o continuă cauză de înăsprire a moravurilor, alimentând îndârjirea criminalilor feroci și măbind numărul acestora. Numai după ce pedepsele au început să se îndulcească, s-a produs acea deplasare puternică de la criminalitatea sângeroasă la criminalitatea frauduloasă. Desigur, aceste învățăminte au fost plătite scump de omenire, dar, după cum se vede, întotdeauna este nevoie de sacrificii*⁴³.

Aducând socialul în câmpul penal, justiția nu va mai putea să se retragă la marginea societății, să se organizeze în locuri exterioare acesteia, care să faciliteze dezinteresul magistraților după pronunțarea sentinței. Acest dezinteres a creat inegalități de statut în rândul personalului juridic, angajații responsabili de închisori fiind aruncați pe ultima traptă ierarhică, iar munca în închisoare fiind percepută ca

⁴¹ Dr. Zdenek Karabec, Penal Reform International, *Alternative la detenție*, pe www.irp.md.

⁴² Dr. Zdenek Karabec, Conferința Internațională *Alternative la detenție în Europa Centrală și de Est*, București, 10–11 septembrie 2001.

⁴³ Ion Tanoviceanu, *Tratat de procedură penală*, București, Facultatea de Drept, 1927, p. 49.

o formă de pedeapsă sau ca una din mizeriile inevitabile slujbei, de care trebuie să se debaraseze cât mai rapid. Acest dezinteres – bazat pe o filosofie și o politică penală totalitară – a permis dezvoltarea închisorilor ca instituții nocive, cancerigene, în corpul social.

În ciuda tuturor piedicilor, închisorile românești trebuie să urmeze tendința generală europeană, de deschidere către societate și de umanizare a regimului de detenție. Mutațiile care se vor produce vor crește vizibilitatea publică a pușcărilor, ceea ce va duce la sporirea reacțiilor sociale. Risipa de resurse și precaritatea sistemului sanitar vor fi primele aspecte care vor ieși în evidență, atrăgând după ele controalele financiare și medicale. Monopolul juridic va dispărea, iar o autoritate tricefală se va institui, cu arii de independență și puncte de vedere diferite, care vor schimba regulile de funcționare a penitenciarelor. Vizibilitatea câmpului penal este o componentă fundamentală a eficacității lui. Acest fapt va propulsa un personal capabil să comunice atât cu publicul, cât și cu deținuții.

În unele state, s-au instituit deja posturi de radio și de televiziune în închisori, cu circuit liber, extrainstituțional. În Africa de Sud, televiziunea „Justice TV”, pornită inițial din pușcării, s-a extins la întregul câmp juridic (tribunale, poliție, case de arest preventiv, firme și instituții dependente), schimbările fiind acum – la doar un an de la funcționare – greu de oprit. Reportajele din închisori, făcute de deținuți, duplexurile între diverse stabilimente, transmisiunile în direct din sălile de judecată, instantaneele din beciurile poliției (dotate cu camere de luat vederi), anchetele privind personalul – toate acestea au antrenat schimbări uriașe. Meseria de reporter a devenit una din cele mai căutate specializări în penitenciare. O serie de gardieni, directori de închisori și magistrați au fost arestați, în urma dezvăluirilor făcute de deținuți, iar aranjamentele din sălile de judecată s-au redus considerabil. Autoritatea ierarhică, ce a caracterizat organizarea instituțiilor Ministerului de Justiție și a administrației centrale a penitenciarelor, s-a spulberat, ca și valorile pe care s-a instituit. Înființarea unei televiziuni similare în România ar dinamiza reforma sistemului juridic mai mult decât toate dezbaterile din Parlament.

Dincolo de schimbările structurale, se va produce în următorii ani o accentuată deculturalizare și civilizare a angrenajului carceral. Cultura organizațională, definită ca spirit al locului, ca parfum al unei instituții, cuprinde, în esență, o viziune globală, o abordare de ansamblu, care nivelează gândurile și comportamentele. Cu cât cultura (carcerală) este mai puternică, cu atât indivizii au șanse mai reduse să-și exprime personalitatea. Cultura penitenciară prinde într-un malaxor inevitabil individualitățile, pervertindu-le sau convertindu-le în tipare umane nefolositoare nimănui, ba chiar dăunătoare. Ea desocializează și egalizează în același timp eșecurile. Refuzul sistematic al civilizației și îmbrățișarea barbariei ca virtute este un mod de refuz al societății. El se exprimă printr-un discurs despre *apelul la lege, criza valorilor, creșterea delincvenței, toleranța zero* – ca forme simbolice, acceptabile, prin care este insinuată ideologia securitară represivă.

Previzibila expansiune a câmpului penal în spațiul public va face ca penalitatea, criminologia să nu mai fie confiscată de discursul juridic și polițienesc, ci să devină apanajul unor multiple domenii ale cunoașterii științifice: psihologice, psihiatrice, medicale, sociologice, demografice, statistice, religioase, arhitecturale,

istorice, politologice, etc. Chiar dacă penalitatea este determinată de Codul Penal și Codul de Procedură Penală, ea afectează întreaga societate, iar aceasta – prin expertii ei – va trebui să mute discursul dinspre necesitatea legii spre efectele ei.

Reașezarea câmpului penal într-o viziune umanitară va depopula închisorile, evidențiind și mai mult grotescul lor: clădiri și ziduri gigantice, ridicate în timp de o spaimă a dezordinii. Cum în viitorul apropiat se vor construi închisori mici, în interiorul comunităților, pușcăriile mamut existente azi vor fi incluse într-o arie internațională, ca locuri de detenție a emigranților, refugiaților și a celor care trec clandestin granița – care vor fi tot mai numeroși după integrarea României în Uniunea Europeană.

Este evident că închisoarea nu va dispărea curând, pentru că ea va fi singurul remediu pentru izolarea persoanelor cu grad ridicat de pericolozitate: nu a dispărut din nici o țară civilizată. Dar numărul încarcerărilor se va reduce tot mai mult de la an la an, iar pușcăria va deveni o instituție custodială civilă, plasată pe o piață penală concurențială. Cu celule individuale, dotate decent, cu programe cultural-educative și sanitare, a căror eficiență va trebui evaluată sistematic, cu un personal civil înalt calificat, închisorile următorilor ani nu ar mai trebui să amintească cu nimic de barbaria și abuzurile existente azi.

Crearea unei administrații europene a penitenciarelor va institui standarde minime de civilizație și va scoate închisorile românești de sub autoritatea centrală existentă azi, care reprezintă principalul factor de frână în modernizarea sistemului carceral. O administrare europeană ar avea rolul de control al modului în care sunt aplicate legile, nu și pe acela de colectare a fondurilor publice și de distribuire a lor către stabilimentele penale. Această atribuție a deschis poarta corupției la vârful sistemului, favorizând apoi generalizarea ei, până la cele mai mici niveluri ierarhice. Trecerea închisorilor în subordinea mai multor instituții publice și private va duce fie la desființarea administrației naționale, fie la transformarea acesteia într-o sucursală a administrației europene, al cărei rol va fi exclusiv cel de veghere a respectării legii.

Probabil că aceste schimbări nu vor anula consecințele negative inevitabile ale încarcerării (apariția unor reguli interne tot mai intolerabile, degradarea condițiilor de trai, deresponsabilizarea deținuților, promiscuitatea etc.), întărind ideea unei instituții patogene imposibil de reformat⁴⁴. Dar ele vor avea rolul de a înlătura carceralo-centrismul⁴⁵ din sistemul penal, care a poziționat pușcăria când într-o stare de război cu societatea, când într-una de independență față de ea, dar întotdeauna la marginea ei. Aducând închisoarea în mijlocul societății și expunând-o unei permanente vizibilități publice, se va institui nu numai un plus de legitimitate, ci și o nouă viziune despre pedeapsă, în care închisoarea va avea un rol mult mai redus, apropiat întrucâtva de cel avut în Evul Mediu: fie azil al dezaxaților mental și sexual, fie loc de tranzit, în așteptarea unei alte pedepse, necorporale, de această dată.

⁴⁴ Perrot Michelle, *L'impossible prison*, Paris, Du Seuil, 1980.

⁴⁵ Gilles Chantraine, *Prison et regard sociologique. Pour un décentrage de l'analyse critique*, în „Champ pénal revue”, 2004, vol. I, mai, pe <http://champpenal.revues.org>.